

Nyelv – kultúra – történelem.

Nemzetiségspecifikus ismeretek a Komárom-Esztergom megyei németeknél és szlovákoknál¹

A nemzetiségekért való tenni akarás jegyében a Komárom-Esztergom megyei önkormányzat az elmúlt 3–4 évben több tudományos kutatást kezdeményezett a megye egy-egy németek vagy szlovákok lakta településén. Így került sor 1989-ben a németek lakta Tarján és a szlovákok lakta Piliscsév,² majd a múlt év, 1991 decemberében a szintén németek lakta Vértessomló és a szlovákok lakta Tardosbánya községek nemzetiségi lakosságának – nevezzük itt némi leegyszerűsítéssel – véleménykutatására.

A nemzetiségekkel foglalkozó korábbi kutatásoktól eltérően – melyek főleg azok távolabbi vagy közelebbi történelmével, néprajzi jellegzetességekkel, nyelvjárási sajátosságokkal, a kétnyelvűség vonzataival, helytörténeti folyamatokkal foglalkoztak – ezek a megyei vezetés által kezdeményezett kutatások inkább a 80-as évek közepe táján indult hazai szociológiai vizsgálatok sorát³ hosszabbítják, a kutatási célok megvalósításához az információt konkrét, szociológiai kérdőíves felmérés segítségével gyűjtötték; a helybeli nemzetiségi lakosság 10%-ának kérdőíves felméréssel, az adatok összesítésével, feldolgozásával, a vélemények, az adott helyzetállapot kielemezésével a két nemzetiség várakozásait, elképzeléseit, gondjait, kötődéseit tárták fel. Foglalkozott e mostani 1991-es kutatás a nemzetiségek önismeretének szintjével, önképük jellegzetességeivel, a velük együtt élő magyarokról, valamint a másik nemzetiségről (német-szlovákokról, szlovák-németről) kialakult képükkel, az együttélés e sajátos tükörképének is tekinthető tudati jelenséggel, a nemzetiségi politika iránti érdeklődésükkel, elégedettségük fokával, közérzetükkel, az anyanemzettel való kapcsolattartással stb.⁴ Ezek az időszerű helyzetet, a nemzetiségi öntudatosság erősségi fokozatait, és más, a kutatás céljával kitűzött (főleg tudati) jelenségeket magyarázó adatok nem csupán – sőt, talán nem is elsődlegesen – az *elméleti ismeretek* tárházát bővítik, bár kétségtelenül a kisebbségtudomány eme szintjét is értékes adalékokkal gazdagítják; nem utolsósorban *dokumentumértékük* is jelentős, hiszen kikristályosodott bennük, miként vélekedett például az 1991. év végén nemzetisége lényeges kérdéseiről, kettős kötődéséről egy vértessomlói német vagy egy tardosbányai szlovák. *Módszertani adalékokkal* is szolgálhat a kutatás, a sajátos szakmai kérdések megoldására indító, a reprezentatív mintavétel többlépcsős, összetett technikai eljárásaira kényszerítő helyzet: az alappopuláció, mármint a nemzetiségi lakosság körülménye, „felleltározása”,⁴ akárcsak a tudati jelenségek empirikus módon való vizsgálatának egy sor módszertani megoldása. A kutatás eredményeinek *gyakorlati hasznát és jelentőségét* pedig elsősorban az adja, hogy hasznos tudományos alapot szolgáltatnak a nemzetiségi politika helyi alkalmazásánál, érvényesítésénél, hiszen e konkrét felmérésekből éppen az derül ki, hogy nemzetiségeink identitástudata, igényei, kapcsolatai stb. még egy-egy azonos nyelvet beszélő közösségen, sőt egy adott településen belül is eltérőek, különböző rétegenként. A nemzetiségekkel való tevékenységben mindezt szemelőn figyelembe lehet így venni, s alkalmazható a tudományos vezetés követelménye.

A nemzetiségi lakosság megkérdezett mintájából a tardosbányai szlovákok közül 62% vallotta magát szlovák nemzetiségűnek, további 3%-uk szlovák anyanyelvűnek. A vértessomlói németek 76%-ban vallották magukat német nemzetiségűnek, szintén még 3% német

¹Részlet egy kiadás előtt álló kötetből.

²Lásd a *Honismeret* 1990. 5–6. számában, 68–77. old.

³Joó Rudolf: A magyarországi nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) kutatása. Társadalomkutatás, 1988. 2. 36–54. old.

⁴Itt most nem is szólva a statisztikai adatok esetleges pontatlanságairól, aktualitásáról stb.

A nemzetiségi lakosság aránya a vizsgált településeken

A település megnevezése	1983		1987	
	Összes lakos fő	Ebből nemzetiségi %	Összes lakos fő	Ebből nemzetiségi %
Tardosbánya	1544	84	1650	90
Vértessomló	1713	84	1300	77

anyanyelvűnek. Tehát anyanyelv és/vagy nemzetiség révén a szlovák faluban 65%, a német faluban 79% érezte magát a nemzetiséghez tartozónak.⁵

A nemzetiségi identitás legényesebb elemei közé tartozik az anyanyelv, nemzetiségeink legutóbbi nemzedékeinek esetében a második nyelvként tanult nyelv, bizonyos készségek, ismeretek, érzelmek, a nemzetiség kultúrájához, hagyományaihoz, szokásaihoz való kötődés, ezek ismerete, történelmük, múltjuk, gyökereik tudata, ismerete. Milyen mértékben, hogyan vannak ezek jelen a vizsgált nemzetiségi településeken, németeknél és szlovákoknál?⁶

I. A nyelv ismeretének szintjére, mélységeire egyrészt nemzedéki viszonyításban kérdeztünk rá, így lehetővé tettük a *nyelvtörökítés*, illetve a *nyelvvészítés* folyamatainak vizsgálatát is, másrészt a *tájnyelv és az irodalmi nyelv* viszonylatában vizsgáltuk, annak következményeivel. A kérdéseinkre adott válaszokból kiviláglik, hogy – bár mindkét faluban a nagy többség: 80–82% magyar anyanyelvűnek vallotta magát – csupán elenyésző százalékban nem ismerik nemzetiségük nyelvét, tehát majdnem teljes mértékben kétnyelvűek: a vértessomlói németeknél csupán 7%, a tardosbányai szlovákoknál csak 4% jelentette ki, hogy nem ismeri azt.

I.1. Szüleik nyelvtudásához viszonyítva (mármint a nemzetiség nyelvét illetően) a *németeknél a megkérdezettek 42%-a ugyanolyan jól vagy jobban* beszéli a német nyelvet, mint szülei, de 34% már kevésbé jól, 17% pedig csak az irodalmi nyelvet, míg a szülők csak a tájnyelvet. *A szlovákoknál* ezek az arányok így alakulnak: *55% ugyanolyan jól vagy jobban* beszéli a nyelvet, mint szülei, 37% kevésbé jól, 4% esetében pedig csak az irodalmi, míg szülei csak a tájnyelvet beszélik. Ez utóbbi változatok esetében a *nyelvtörökítés* útja teljesen szétvált, „leágazott” a helyi sváb, illetve a helyi tót változatából a mai irodalmi német és szlovák irányába. É megállapításnak és az arányoknak gyakorlati jelentősége leginkább az iskolai, intézményes nyelvtanulás során mutatkozhat meg.

I.2. De a nyelv átörökítésének, átadásának fontossága elismert és felismert tény a megkérdezettek között, a kutatás több szempontból is megközelítette. Így közvetlenül is rákérdeztünk: *„milyen gondoljai, nehézségei voltak/vannak, lennének gyermeke német/szlovák nyelvoktatásával kapcsolatban?”*

A megkérdezett németek 76%-a úgy véli, hogy ezzel kapcsolatosan nem lenne, nincs semmi gondja – ez tehát háromnegyediket jelent. 7% szerint családi eredetű gondok merülnek-merülhetnek fel, lévén, hogy „a történelmi kényszer miatt nem beszélhettek a nyelvet” a szülők, így az otthoni tanulásban, nyelvtanulásban nem tudnak részt venni. „Saját nyelvtudásom hiányosságai okoznak nehézséget” – írja például egy 30–39 éves szülő. „Legnagyobb probléma, hogy ma... a családokban magyar a társalgási nyelv”. Csúpan 14%-nak kötődnek ilyen természetű gondoljai az *intézményes* – óvodai, iskolai – nyelvoktatáshoz, úgymint: tanerő, óraszám, oktatási módszer vagy szint. „Az adott lehetőségek és háttér mellett az elvárhatónál gyengébb szinten bírják a német nyelvet.” „Szaktanár hiányával lenne gondom.” „Az lenne jó, ha Németországból jönnének szaktanárok.” „Magasabb szintű oktatást.” „Kisebb csoportokban kellene foglalkozni a gyermekekkel, hogy eredményesebb legyen a nyelv oktatása.” Ilyen és hasonló véleményeket fogalmaztak meg a válaszadók.

⁵Itt és a továbbiakban is az adatok elemzését párhuzamosan végezzük a két település, a két nemzetiség válaszainak *viszonyításával*. Erre az azonos kérdőív, azonos felmérési időszak, azonos feldolgozás nyújtott lehetőséget.

⁶A két település történelmi, földrajzi, gazdasági stb. jellemzését lásd a készülő kötet tanulmányában, *Kárpáti Edit* tollából.

Azok a vértessomlóiak, akik szerint nincsenek gondok e téren, így szólnak: „nincsenek, sőt úgy nézek mindenkit, hogy van lehetőség a tanulásra.” „Nincsenek, ez megoldott.” „Aki akar, az tanulhat németet az óraszám szerint.”

Tardosbányán némileg eltérő a helyzet: itt kevesebben – azaz 57% – vélik úgy, hogy nem lennének ezzel kapcsolatosan gondjaik. Viszont többen említenek családi eredetű gondokat, és kevesebben intézményes tevékenységhez kapcsolódót: 16% említ a németekéhez hasonló, családi nyelvtadási nehézségeket: „otthon nem beszélik a nyelvet, így nem gyakorolják a gyermekkel”. „Kevesebbet tudok nyelvtani részről, mert nem tanultam.” „Én csak a tájnyelvet beszélem, és ez különbözik a tankönyvek nyelvezetétől.” „Nem hallok otthon szlovák beszédet, és így ez nehezebb.”

Intézményes nyelvtanítási gondokra panaszkodik 5%: „kevés az óraszám”. „Sok függ a pedagógustól.” „Vonzóbb tankönyveket.”

A családokban feladott nyelvhasználat, kikopott gyakorlat olyan történelmileg kialakult helyzet, amelynek okait ismerjük és nem térünk ki itt elemzésükre, de tény, hogy ennél a kérdéskörnél, akárcsak másoknál is meg-megjelenik a múlt árnyéka. A helyi nemzetiségi értelmiséggel folytatott beszélgetések, mélyinterjúk során többször is felmerült az a válasz, körkérdésünkre, hogy „mit tart a nemzetiség jelenlegi legégetőbb gondjának?” – a MŰLT ez, szerintük, mely kihat sok lényeges területre.

Visszatérve a tardosbányai válaszokra, megdöbbentő volt hallani-olvasni – bár mindkét nemzetiség esetében nagyon sokan idegen nyelvként kezdik tanulni óvodában, iskolában azt a nyelvet, amely talán szüleiknek, de nagyszüleiknek mindenképpen még anyanyelve volt – olyan véleményeket a szlovák megkérdezetteknel, hogy „A gyerekek nem szeretik tanulni”. A „miért”-re aligha kielégítő az a válasz: „Mert kötelező”. Szülő válaszul így: „Én soha nem szerettem a szlovák nyelvet, csak azért tanultam, mert általános iskolában kötelező volt.” „Semmi előnye belőle” – vélekedik másikkuk. Úgy gondoljuk, ezek a válaszok, melyek számszerűen ugyan nem képviselnek jelentős hányadot, mégis, érzékeltetnek bizonyos fokú közömbösséget a nemzetiség megmaradása iránt.

Végezetül, néhányukban az is felmerül, hogy talán megszűnik a szlovák nyelv oktatása, és helyette a németet, mint világnyelvet fogják oktatni. (A piliscsévi iskolában az angolt a szlovák nyelvvél párhuzamosan kezdték e tanévtől tanítani, a szülők és a tantestület közös meglátása alapján.)

Azok a tardosbányaiak, akik szerint nincsenek gondok e téren, így írnak: „Semmilyen nem lenne”. „Óvoda és általános iskola megvannak a faluban.” „Nem lenne, mert szlovák szakközépiskolába jártam.”

A pontosság kedvéért említjük meg, hogy az erre a kérdésre nem válaszolóak százaléka a németeknél 3%, a szlovákoknál 22%.

2. táblázat

Milyen gondja lenne gyermeke nyelvtanulásával %

Megnevezés	Vértessomlói németek	Tardosbányai szlovákok
Semmilyen	76	57
Intézményes	14	5
Családi	7	16
Nem válaszol	3	22
Összesen	100	100

1.3. Közvetett módon, más kérdésekre adott válaszokból is – például a kérdőívben szereplő „Mit tart a nemzetiség jelenlegi legégetőbb gondjának...?” válaszaiból – a nyelvtörökítés fontosságának felismerése tűnik ki, ezt tartják a nemzetiség legégetőbb, legfontosabb kérdésének mindkét település esetében: a németek 44%-a, a tardosbányaiak 12%-a. (Ezek a fenti kérdésre választ adók legnagyobb arányai.) Szintén közvetetten vezetett ide utunk egy másik kérdés megválaszolása kapcsán: „Mit tenne, ha a falu vezetői közé tartozna?” Az apatikusnak ugyancsak nem mondható sokféle válaszvariáció, elképzelt tennivalók felsorolásánál a németeknél 57%, a szlovákoknál 28% vonatkozott a nyelv és a kultúra kérdéseire (együttesen).

1.4. A néhány évvel ezelőtti kutatásainkban felmerült olykor egy-egy fatalistán hangzó vélemény, hogy nyelvátörökítésre a nemzetiség szempontjából „már késő”, túlhaladtuk a 24. órát, kiesett egy nemzedék. Mások úgy vélekedtek, hogy az oktatott *irodalmi nyelv és a tájnyelv különbözősége* miatt nem kell szorgalmazni az iskolai nyelvoktatást. Felkértük mostani beszélgetőpartnereinket, *értékeljék* ezeket a véleményeket, jelezzék a kérdőívben, hogy mennyiben értenek egyet a fentiekkel, és mennyiben nem – esetleg csak fenntartásokkal.

A vértessomlói németek 87%-a kategorikusan cáfolja, hogy nemzetisége számára „már késő” lenne, 82% pedig azzal nem ért egyet, hogy az irodalmi és a tájnyelv különbözősége miatt nem kell szorgalmazni a nyelv oktatását. „Bízunk abban, hogy nincs késő.” „Tanulják meg, azt nem veheti el tőlük senki.” „Soha nem késő” – így válaszolnak. Ezek az arányok még növekednek, ha a bizonytalanok, a fenntartásokat megfogalmazók számát is ide soroljuk, így végezetül csupán kb. 10% marad azok aránya, akik *szkeptikusak* e tekintetben és *lemondóak* a nyelvátörökítés szükségességét és lehetőségeit illetően.

Ami a tardosbányai szlovákokat illeti, sokkal nagyobb a határozatlan és bizonytalan válaszok aránya, mint a németeknél, de a döntő hányad itt is úgy véli, hogy igenis, szorgalmazni kell a nemzetiség nyelvének oktatását – 65% –, és „nincs késő”: 58%. „Jobb, ha tanítják a nyelvet” – vélekednek ezek. A lemondóan nyilatkozók így érvelnek: „hogyan szorgalmazzuk már, amikor a szülők sem tudnak, nem tartottunk velük lépést”. „Ha beszélnek a családban, lehet oktatni, de ha nem, akkor felesleges.”

Különben, a nemzetiség megmaradásától függetlenül is úgy vélekedik mindkét minta többsége, hogy *a nyelvtudás mindig érték*: ezzel a kérdőívbeli állítással a németek 100%-os arányban (!) értenek egyet – ritka egybehangzás ez tudományos felméréseknél –, a szlovákoknak 89%-a ért egyet ezzel. Bár ez utóbbi is igen nagy arány, de ha úgy vesszük, hogy e közhelyszerű állítás náluk a nyelvre vonatkozhatna nem volt egyértelmű, akkor elgondolkodtató. „A többnyelvűség érték, de szlovákul tudni nem jelent előnyt”.

Identitásuk tartalmának elszegényítését-elszegényedését jelentené, ha a nemzetiséget csupán többletnyelvismeretének legtöbbször kommunikatív értékén keresztül látnánk, értelmeznénk, mint ahogy közülük egyesek, jóllehet a megkérdezettek véleményében, akárcsak a nemzetiségkutatások hazai irodalmában, fel-felmerül: *érdemes-e* tanulni a nemzetiségnek a nyelvet? Van-e erre *motiváció*, származik-e belőle előny? Ilyen értelemben a német nemzetiség más helyzetben található, mint a szlovák, amelynek – úgy vélik – az utóbbi évek általános változásai még be is szűkítették nyelvének használhatóságát, alkalmazási területeit, míg a németé épp hogy kitágult, megerősödött. Nem szólva még más, az identitásra kiható tényezőkről, mint az anyanemzet presztízse, a kapcsolattartás típusa, erőssége, gyakorisága stb., amely súlyllyal esik latba, és amelynek tekintetében a két nemzetiség között az empirikus adataink szerint is lényeges eltérések vannak.

Ha igaz, hogy az elsőként tanult nyelv az anyanyelv, amelyhez érzelmileg is kötődik az egyén, amelyen álmodik, amelyen számol, akkor minden bizonnyal az is igaz, hogy az anyanyelvvél kapcsolatban soha nem merülhet fel annak kérdése, hogy „érdemes-e” megtanulni, tudni és beszélni. A *motiváció* mint olyan már csak a másodiknak tanult nyelv esetében bukkanhat fel, nem feltétlenül, de ha igen, akkor itt lehet legitimitása. A vizsgált települések lakosságának anyanyelve döntő többségben magyar volt, mint láttuk, ennek ismeretében válik érthetővé a felmerülő érvelés.

2. Visszatérve a nemzetiségi identitás tartalmára, ez a nyelvi készségek, bizonyos származástudat stb. mellett magába foglal egy ún. kognitív összetevőt is, a nemzetiség *történelmével, kultúrájával* kapcsolatos ismereteket, amelyekre tudatosan épülhet a hovatartozás érzése, s amely visszahat és erősíti-szilárdítja a nemzetiséghez tartozást. Ezen ismeretek megléte, szintje, mélysége, típusa tükrözheti a hovatartozás intenzitását, a nemzetiség iránti érdeklődés erősségét, saját nemzetiségük ismeretét-önismeretüket, mely a megmaradás egyik alapköve. Megkíséreltünk rávilágítani a nemzetiségi identitástudat e kognitív összetevőjére úgy, hogy „leteszteltük” néhány alapismeret meglétét a megkérdezettek információkészletében (műveltségállományában), saját nemzetiségük: 1. *történelmére*, 2. *anyanyelvük* jellegére, 3. *kulturális értékeire* vonatkozóan. Három, ide vonatkozó kérdésünk így szólt:

2.1. „Mit tud őseinek származásáról? Mindig éltek-e németek/szlovákok ezen a részen? Ha nem, akkor honnan jöttek és mikor?”

2.2. „Az ön által beszélt tájnyelv melyik nyelvterülethez, országrészhez kötődik, melyik nyelvhez »hasonlít«?”

	Vértessomlói németek	Tardosbányai szlovákok
	A válaszok százalékaránya	
2.1. <i>Történelmük, betelepítésük</i>		
– pontos választ tud	70	23
– pontatlan választ ad	18	47
– nem tudja	12	30
Összesen	100	100
2.2. <i>Anyanyelvükről</i>		
– helyes választ ad	90	55
– pontatlant	–	39
– nem tudja	10	6
Összesen	100	100
2.3. <i>Híres alkotók, személyiségek</i>		
– többet említ	62	51
– egyet említ	11	16
– nem tud	27	33
Összesen	100	100

2.3. „Tudna-e mondani néhány híres német/szlovák író, művészt, zeneszerzőt, történelmi személyiséget?”

2.1. A megkérdezett vértessomlóiak közül csupán 12% nem tud erre a kérdésre válaszolni, ezek leginkább az idősebbek és az alacsonyabb iskolai végzettségűek közül kerültek ki. Döntő hányad – 70% – viszonylagos pontossággal ismeri a választ: évszámokat, eredethelyszínt, történelmi körülményeket, részleteket sorolnak fel: „az 1770-es években a Fekete-erdőből jöttek”, „1734-ben gróf Esterházy körlevelére érkeztek az első telepesek”, „Bajorországból jöttek több száz éve”, „1735-ben jöttek ide Zsámbékon át a Schwarzwaldból, azóta itt élünk mint leszármazottak” stb. Érdekesen él többükben saját szűkebb családjuk, felmenőik konkrét története, sorsa, egyeseknél még tárgyi emlékek is. Ezek a válaszok, jóllehet némelyekből hiányzik a „honnan”, másokból a „mikor”, végső soron más nemzetiségek történelmi ismereteihez képest részletesnek mondhatók. 18% viszonylag pontatlan válaszokat ad, de ezek értékelésénél óvatosságra van szükség, ugyanis kérdésünkből a „mindig” szónak egyesek sajátos fogalmi értelmezést adtak, így válaszolván: „mindig éltek itt svábok, *amióta* betelepítették őket”.

A tardosbányai szlovákoknál nemzetiségük történelmére vonatkozó ismereteik sokkal hiányosabbak, mint a németek esetében, sőt, sokuknál teljességgel hiányoznak. 30% nem tudja a választ elemi szinten sem, 21% bizonytalan és pontatlan választ ad, 26% véli úgy, hogy „mindig éltek itt szlovákok” (ezt ugyanazzal az óvatossággal kezelnék, mint a németek hasonló válaszait).

Egyértelmű, hogy az iskolai végzettség itt is szerepet játszik, akárcsak a németeknél, de nem annyira meghatározó, hiszen a középfokú és a felsőfokú végzettségűeknek is csupán egyharmada tud választ a kérdésre. Itt talán a középkorúak legjobb aránya is csak egyharmadot jelent. (A nemzetiségi hovatartozás bemondása és az ismeretek megléte, szintje között itt sem észlelhető összefüggés.)

Ide kívánczik máris az a megállapítás, mely a három kérdés bármelyikéhez kapcsolódhat, hogy a szegényes vagy hiányzó ismeretek nem feltétlenül a közömbösséget jelzik, hanem az erre vonatkozó ismeretek forrásainak hiányát. Külön elemzés tárgya lehetne az iskolában közvetített nemzetiség-specifikus művelődéstartalmak jegyzése, a helytörténeti kutatások jelentősége, egy-egy tájház, múzeum, falukrónika, helybeli kiadvány jelentősége e tekintetben. Akárcsak a helybeli nemzetiség értelmiségének e téren jutó – elvállalt, betöltött vagy be nem töltött – szerepe. A megye más, nemzetiségi lakosságú településein szerzett tapasztala-

tunk azt igazolja, hogy ahol van lelkes, elhivatott kutatója a helyi nemzetiségi múltnak, mint például Tarjánban, Keszthelyen, és ahol az önkormányzat is minden támogatást megad ilyen tárgyú munkák kiadására, a lakosok érdeklődéssel kísérik múltjuk feltárását, mint ahogy *sajnálkoznak a helytörténeti íráások elmaradása*, hiánya miatt más településeken.

2.2. Az „anyanyelv” (nemzetiség nyelve) jellegére vonatkozó ismereteik elemzése azt mutatja, hogy a német nemzetiség ugyanolyan tájékozott e kérdésben, mint őseik betelepítését illetően: szintén csak 10% a válaszolni nem tudók aránya, a fennmaradó 90% pedig nem csupán helyes, de egységes választ ad, és mélyebb ismeretekről is tanúságot tesznek. Az a 10%, aki nem tud válaszolni, elvéve valamennyi életkorcsoport tagjaiból áll össze, de valamivel többen vannak a 60 éven felüliek.

Ami a szlovák nemzetiségűek válaszait illeti, tájnyelvük jellegére vonatkozóan nem adnak sem olyan pontos, sem annyira egységes meghatározást, mint a németek a sváb nyelvről. Lényegében a „kinti” szlovák nyelvhez viszonyítva eltérően nyilatkoznak. Talán csupán egy árnyalat, de az is észlelhető, hogy míg a német megkérdezettek inkább az osztrák, bajor stb. nyelvhez való *hasonlóságot* emelik ki, a tardosbányaiak elég nagy része – 39% – inkább a *másságot*, különbözőségeit hangsúlyozza. Véleményeik megosztottak, a hasonlóság, illetve különbözőség négy fokozatát állapíthattuk meg: 21%-uk egyetért abban, hogy az itteni szlovák nyelv *ugyanaz*, mint a „kinti”. 34% szerint *nagyon hasonlít* ahhoz, de nem azonos. Másik 21% úgy véli, *hasonlít ugyan egy kicsit*, de sokban különböző, míg 18% szerint *egészen más*: „egyik a másikat nem érti meg”, „én tót nyelven beszélek”, „én tót vagyok, ők meg szlovákok”, „ez más”.

Azok, akik szerint a két nyelv azonos, így vélekednek: „csak annyi a különbség, hogy Szlovákiában sokkal gyorsabban beszélnek”. Mások véleménye így hangzik: „ez tájnyelv, és keverem a magyarral”, „az itteni nyelv „fele magyar-fele tót”.

A különbségek lényegét azok, akik e téren pontosítanak, a beszéd gyorsaságában, egyes hangzók hiányában, nyelvtani különbségekben látják. Többen megjegyzik a kevertnyelvűség fennállását: a magyar szavakat szlovákul ragozzák, egyeseket helyettesítenek magyar szavakkal. „Kb. Nyitraig megértjük a szlovákokat” – így vélekednek. „Én beszélem az irodalmi nyelvet is, hiszen ilyen iskolában végeztem, de az öregek a tótot beszélik.”

Azok, akik úgy vélik, hogy a két nyelv ugyanaz, egyformán reprezentáltak minden korcsoportban. Az a vélemény, hogy sokban különbözik a két nyelv, talán inkább a nagyon idősekre jellemző. (Szintén idős szlovák asszonyok magyarázták, egy másik Komárom-Esztergom megyei szlovákok lakta faluban, Pílisceven, kérdésünkre, hogy Szlovákiába látogatván, megértik-e az ottani nyelvet? – hogy „hogyne, hisz ők is magyarul beszélnek”.)

A kérdésre nem válaszolóik aránya csupán 6% volt.

2.3. Kérésünknek, hogy soroljanak fel néhány híres német/szlovák író, művészt, zeneszerzőt, történelmi személyiséget, kulturális hagyományaik jeles alakját, a vértessomlói németek kb. háromnegyede tudott eleget tenni, sőt túltenni a minimumon is; 27% nem válaszolt, „nem jutott eszébe”, „gondolkozni kellene” vagy egyszerűen: „nem értünk rá ilyesmivel foglalkozni”. A többiek úgymond kapásból említettek egy-kettő-három-négy vagy még több nevet: négy vagy még több nevet tudott felsorolni 36%, hármat 16%, kettőt 10% és egyet 11%. Egyértelmű, hogy az iskolai végzettségnek is nagy szerepe volt az ismeretek birtoklásában, például a felsőfokú végzettségűek kivétel nélkül mind tudtak válaszolni, sőt legjellemzőbben a legtöbb nevet említették. A középfokú végzettségűek ismeretei is kiterjedtek. Életkor szerint a fiataloknál és középkorúaknál nincs lemaradás e tekintetben.

A felsorolt nevek többszempontú tartalomelemzése, tevékenységi-alkotói terület, továbbá időszak vagy ország szerinti csoportosítása érdekes tényeket tár fel a megkérdezettek műveltségállományáról. Először is, összesen 43 nevet említettek, 317-szer. Ezek nagy része zeneszerző (16 név), író, költő (15 név), politikus, történész (7), filozófus (3), képzőművész (2). A „német” jelzőt országtól és időtől függetlenül, egyetemesen vonatkoztatták: osztrák, svájci, németországi, mai magyarországi. Bár a klasszikus irodalomból kevesebb nevet említenek, mint a kortárs irodalomból, az említések nagy többsége erre a kevesebb névre vonatkozik. A kortárs irodalom alkotóit inkább a felsőfokú végzettségűek említik. A 43 említett névből 39 külföldi, 312 említéssel, és 4 név hazai német, 5 említéssel. Legtöbben *Goethe* nevét említik, következnek csökkenő sorrendben *Mozart*, *Bach*, *Heine*, *Beethoven*, *Schiller*, *Strauss* (így), *Wagner*, *Schubert*, *Brecht*, *Th. Mann*, *Haydn*, *Bismarck*, *Kohl* kancellár és így tovább.

A megkérdezett szlovákok hasonló, de valamivel magasabb aránya nem tudott egyetlen nevet sem felsorolni: 33% (a németeknél ez 27%). A többi 67% egy vagy több nevet említ,

legtöbben itt is négy vagy több nevet: 23%, hármat említ 11%, kettőt 17%, egyet 16%. Az információ jellemzőbb a magasabb képzettségűekre, a közép- és felsőfokú végzettségűek gyakrabban említenek több nevet, a 6–7 osztályt végzeteknél legtöbbjüknek nem jut eszébe egy sem. Életkor szerint a középkorúak tudtak a legtöbbet említeni.

A nevek tartalomelemzése itt is azt mutatja, hogy főleg az alpműveltség, a klasszikusok neve ismert, leginkább a zene és az irodalom területéről származnak, talán több a történelemből felbukkanó név, mint a németeknél, és a jelenkor politikusai közül is sokan szerepelnek. Észlelhető viszont, hogy nem tudnak, nem tesznek különbséget a szlovák és a cseh kultúra alakjai között. Legtöbben *Jánosik* nevét említik, utána következnek *Václav Hável*, *Dubček*, *Karel Capek*, *Dvořák*, *Karel Gott*, gyermekirodalom-szerzők stb.

Minden bizonnyal ezek a nemzetiségi közösségek inkább a hagyományos paraszti népi kultúra elemei révén kötődnek a nemzetiség műveltségéhez, de általános műveltségük egy első vizsgálatra a „magas” kultúra bizonyos fokú ismeretét is tükrözi.

Bár az adatok ismerete és elemzése lehetővé tenné, nem kívánunk általános következtetéseket levonni, megfogalmazni, úgy érezzük, hogy ezek bemutatása érzékletesen tükrözi e két település nemzetiségi lakosságának – és nem feltétlenül e két nemzetiségét általában! – tudati jellemzőit, kötődéseit, azok típusát, mélységét.

Demeter Zayzon Mária

Cigányvajdák privilégiumai

A cigányság *Elő-Indiából* származásának eredetét elsőnek *Vályi István* dunaalmási református prédikátor fejtette meg. A leydeni egyetemen tanulva, három malabari (Malabar Elő-India Ny-i partvidéke) fiatal emberrel történő ismeretsége nyomán meggyőződött róla, hogy anyanyelvük hasonlít a magyar cigányokéhoz. Ekkor több mint ezer malabari szót feljegyzett jelentésükkel együtt. Az ifjaktól azt is megtudta, hogy hazájuk egyik tartománya *Cigania* nevet viseli. Itthon győri cigányok majdnem minden malabari szó értelmét megértették.¹

A cigányok hazájukból elszármazva a XV. században érkeztek Európába. Nálunk először *Zsigmond király* adott nekik átutazó menlevelet. A hatvani országgyűlés alkalmával 1525-ben cigányzenészeket fogadtak. Pest megyében Bagon 1546-ban Cigány Balázs egyetlen cigány családfő neve kerül összeírásra a török defterben.² A XVII. században, e megyében nevük néhol előfordul. 1688-ban kecskeméti cigány egy özvegyasszonytól már kifizetett tartozását követelte. 1703-ban a vármegye elrendelte a dómszédeknek a cigányok lovainak visszaadását, melyet erőszakosan elvett bizonyos Kis András.³

A török alól felszabadult területeken a cigányság szaporodásával növekedett a lopások száma. Ezek megfékezésére, a közülük kiválasztottak – vajdák – váltak hivatottá népük „regulálására”.

Vajda (vojvoda–hadvezér) címet viselte hajdan *Moldva és Havasalföld* hűbéres fejedelme, a lengyel királyságban tartományok főnöke, nálunk *Erdély* kormányzója, de a XVI–XVII. században a magyar végvárok gyalogságának kapitányát is fővajdának, a századok parancsnokait vajdának címezték. Ezt viselték népünk fiai között a kaszások, szőlőművesek, halászok „előmenői”, végül a cigányság kiválasztott vezetői. A cigányvajdák megbízatásukat, szabadalomkiváltságukat az udvari kamarától vagy földesuruktól kapták. Első ilyen privilégiumot 1693-ban az udvari kamara adta:

„A legszentségesebb császári és királyi felség nevében a budai kamarai adminisztráció a jelen levéllel tudtul adja minden egyes bármily állapotú és anyagi helyzetű embernek, akiket

¹ *Pallas* nagy lexikon IV. k. 1893. 362. old. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái XIV. k. 1425. old. *Vályi István* 1756–1781-ig Dunaalmáson.

² *Káldy-Nagy Gyula*: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. 1977. 139. old.

³ *Borosy András*: Pest–Pilis–Solt vm. közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái III. k. 1985. 2303., V. k. 1987. 3233.